

3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистических дисциплинах // Гендер и язык / Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 624с.
4. Компанієць О. Назустріч: Роман. – Львів: Кальварія, 2002. – 208с.
5. Мороз Т. Ю. Семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника: Автореф. дис. ... канд. філ. наук / Харківський національний пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – 20 с.
6. Рэмарк Э. М. Три товарища: Книга для чтения на немецком языке. / Задания и комментарии Н. Л. Гильченко – СПб.: КАРО, 2005. – 352с. – (Originallektüre)
7. Doleschal U. Das generische Maskulinum im Deutschen. Ein historischer Spaziergang durch die deutsche Grammatikschreibung von der Renaissance bis zur Postmoderne // Linguistik online. – 2002. – ¹ 11. – 2/02. – Abrufbar unter: http://www.linguistik-online.de/11_02/doleschal.html
8. Duden “Grammatik der deutschen Sprache”// hrsg. u. bearb. von Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Gerhard Augst. – 4., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim; Wien; Zürich: Bibliografisches Institut, 1984. – 804 S.
9. Hellinger M. Kontrastive feministische Linguistik: Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen / Marlis Hellinger. – 1. Aufl. – Ismaning: Hueber, 1990. – 174S. – Bibliogr.: 171-174.
10. Irmen L. Diskriminierung und Sprache. – Abrufbar unter: <http://www.sub.unibe.ch/master/sub/content/e6278/e13696/e16839/e16840/VortragBernNov.pdf>
11. Reiss K. Gender-Sprachbewusstsein bei Jugendlichen in Ost und West. – Königstein/Taunus: Ulrike Helmer Verlag, 2007. – 279 S. – Bibliogr.: 261-279.
12. Stahlberg D., Sczesny S. Effekte des generischen Maskulinums und alternativer Sprachformen auf den gedanklichen Einbezug von Frauen // Psychologische Rundschau. – 2001. – ¹ 52 – S. 131–140.
13. Trömmel-Plötz S. Frauensprache: Sprache der Veränderung. – 1. Aufl. – München: Verlag Frauenoffensive, 2007. – 219 S. – Bibliogr.: S. 213-219.

Анотація. Стаття присвячена розгляду двох контраверсних поглядів представників традиційної та феміністичної лінгвістики щодо правомірності вживання іменників чоловічого роду в узагальнено-номінативній функції. Встановлено недостатність психолінгвістичних експериментальних досліджень, особливо на матеріалі української мови.

Ключові слова: іменник чоловічого роду, стать, узагальнено-номінативна функція, традиційна лінгвістика, феміністична лінгвістика.

Summary. The article analyses two opposite opinions of the representatives of traditional and feminist linguistics about appropriateness of using masculine in the integrated nominal function. It has been established that nowadays there is the shortage of psycholinguistic experimental investigations of it especially in the Ukrainian language.

Key words: masculine, sex, integrated nominal function, traditional linguistics, feminist linguistics.

УДК 811.161.2'367.623.1

Чопик Я.М., Чопик М.П.

ДЕНОТАТИВНО–СИГНІФІКАТИВНА СУТНІСТЬ АД'ЕКТИВІВ – ПОХІДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Інтенсивне дослідження прикметників у сучасній лінгвістиці проводиться з точки зору семасіології, дериватології, синтаксису, що в результаті розширює відомості про пропозиційну будову речення, комунікативну сутність мовних явищ. Причиною різних класифікацій морфологізованих ад'єктивів – прикметників є намагання вчених визначити певну кореляцію між їх синтаксичними і семантичними властивостями, співвідношення денотативного і сигніфікативного в їх семантиці. Це мотивується особливою номінативною природою ад'єктивної лексики, її ономасіологічним характером, оскільки прикметники надають назви якостям, властивостям, ознакам і атрибутам, притаманним предметам і явищам реального світу. На основі атрибутивної лінгвалізації формується своєрідна і архіважлива для людського буття і людського пізнання категорія якості.

Лінгвісти (Панов В.Г. [7, 126-127], Лук'янов І.Ф. [6, 61], Серебренников Б.О. [8, 160-173]) одностайні в тому, що формування прикметників в індоєвропейських мовах знаменує собою процес переходу від предметно-чуттєвого, наочно-образного мислення до мислення понятійного, так би мовити, від нерозчленованих вербалізованих уявлень про предмети-функції, предмети-властивості до формування абстрактних понять про предмети як такі і окремо про властивості цих предметів. Таким чином, прикметники й іменники відмінні між собою на основі протиставлення сукупності властивостей, ознак (іменники) і властивість, окрема ознака чи атрибут предмета (прикметник).

У функціональному плані прикметники, вказуючи на певні характеристики предметів, ідентифікуючи їх чи даючи їм оцінку, часто виступають не лише в синтаксичній атрибутивній, але й в синтаксичній предикативній позиції речення. Отже, найбільш яскрава функціональна риса прикметників, на думку Н.Д.Арутюнової [1, 3-4], полягає у їх тісному зв'язку і залежності від іменника, що називає носія ознаки. Така синтаксична гнучкість прикметника впливає із його денотативно-сигніфікативної природи, його знакового характеру, так як існує нерозривний зв'язок між денотативним і сигніфікативним у слові. Якщо О.О.Уфимцева дотримується думки про чисто сигніфікативне значення прикметника, що, мовляв, спроможний конкретизувати свою номінативну значущість у мінімальній синтагмі, сполучаючись з предметними іменами [10, 46], то Г.В.Колшанський, навпаки, доводить, що денотат як об'єкт позначування і його одна із ознак-властивостей є вихідним матеріальним фактором (в тому числі і при найменуванні явищ духовної, психічної сфери людини) для утворення відповідного значення мовної одиниці [4, 103]. Таким чином, слова як семіотичні одиниці, позначаючи певні предметні сутності, одночасно означають і поняття про них, так само як понятійна основа знаків, що означають непередметні сутності (властивості, ознаки), ґрунтується на об'єктивності реальних ознак, властивостей, явищ.

Денотативно-сигніфікативний характер прикметників-ад'єктивів, спеціалізованих мовних засобів найменування ознак, властивостей предметів, явищ об'єктивного світу, засвідчує ономазіологічну специфіку двох основних семантичних класів – якісних і так званих відносних прикметників на основі їх спільного категоріального значення. І власне якісні (із синхронічного погляду словотвірно непохідні), і якісні, що зберігають сліди дериваційних процесів, а також ад'єктивні одиниці, кваліфіковані в термінах т. зв. відносних прикметників, ономазіологічно “заангажовані” для у широкому сенсі цього слова для якісної характеристики реалій, процесів навколишнього світу. Власне якісні ад'єктивні одиниці покликані найменувати ознаку, якість предмета безпосередньо, а відносні – атрибутивно оформлених різних видів відношень до предмета. Однак ототожнювати смислову сутність відносних прикметників лише з позначенням відношення чи комплексом відношень і зв'язків видається зовсім не коректним. У такому випадку відносні прикметники – це цілком надлишкова категорія слів, що дублює в українській мові відмінково-прийменникову систему. Крім того, поняття “відносний прикметник” не вичерпується словотвірною співвідносністю лише із словами-субстантивами: такий розряд ад'єктивів репрезентує дериваційні зв'язки із прислівниками (*вчора – вчорашній*), дієсловами (*вертітись – вертлявий*). Зводити значення відносних прикметників лише до значення відношення – це означало б позбавити своєрідну категорію прикметників єдиної семантичної основи. Семантика прикметників не вичерпується значенням релятивності: більшою мірою ці мовні одиниці спрямовані на характеристику, виявлення якостей і властивостей предметів і явищ реальної дійсності.

Власне якісні прикметники називають ознаки і властивості предметів, внутрішньо їм притаманні, але такі, що мисляться окремо від самих предметів і явищ. Проте глибинна сутність предметів і явищ виявляється також і через відношення і зв'язки, в які вони вступають з іншими такими реаліями. Відповідно одним із важливих ономазіологічних завдань мовної системи виступає характеристика предметного світу через сітку відношень, яку і виконують відносні прикметники, утворені на основі тих предметів і явищ, з якими встановлюються відповідні зв'язки і відношення.

Розчленованість смислового значення відносних прикметників зумовлює відповідно розчленованість формальну, тобто в результаті їх словотвірну похідність як одиниць номінації. Внаслідок розвитку мовної системи такі одиниці можуть підпадати під структурні і семантичні модифікації. У першому випадку вони втрачають свій похідний характер (пор.: *коричневий, голубий, гіркий*), а в другому – переходять до розряду якісних прикметників (пор.: *дерев'яне обличчя* (без емоцій, черстве тощо); *залізна воля*).

Особливістю відносних прикметників є й те, що вони потенційно неоднозначні, полісемантичні, тобто орієнтовані на позначення ознак, що ґрунтуються не на одному певному типі відношення, а на цілому комплексі зв'язків. Цим і зумовлюється ширша, ніж за участю якісних прикметників, контекстуальна вживаність відносних прикметників.

Лексичне значення полісемантичного відносного прикметника як одиниці мовної системи становить собою відповідний набір сем, що “не тотожний семному складу слова як актуалізованої

одиниці мовлення”, оскільки “в мовленні реалізується тільки одна із сем слова” [3, 31]. Між значенням такого прикметника і його синтагматичною спроможністю існує тісний зв’язок. Між якісними і відносними прикметниками, що характеризуються власними лексико-словотвірними особливостями, не існує непрохідних “кордонів”. Унаслідок процесу вторинної номінації, що полягає у використанні наявних у мові номінативних засобів у новій для них номінативній функції, у сфері прикметників це найперше пов’язане з набуттям ними оцінних асоціативно-смыслових значень. Саме потребами мовного вираження спричинене розширення найменувань кольороназв завдяки переосмисленню фізичних властивостей інших предметів (різних металів, дорогоцінного каміння, ягід, плодів тощо). Основою же такої смислової деривації виступає порівняння як універсальна операція у процесі людського пізнання в цілому.

Відносні прикметники, підпадаючи під дію вторинної номінації і, таким чином, реалізуючи одну із своїх сем у контекстуальному оточенні, спроможні виражати й інші характеристичні ознаки – властивості позамовних реалій, зокрема, тих, що стосуються їхніх зовнішніх і внутрішніх особливостей, динамічних ознак за суміжністю тощо. Напр.: *оксамитні губи, скляні очі, світанкова щедрість, вовчий погляд, поросячі вії, звіряча спритність, оленяча хода, мармурові руки* тощо. Як видно, найближчими до власне якісних (непохідних із синхронічного погляду) ад’єктивів виступають саме ті т. зв. відносні прикметники, що перебувають у дериваційних зв’язках із семантично виразними твірними іменниками – номінаціями предметів і явищ об’єктивного світу. Останні, як правило, пов’язані із найширшим спектром значеннево-образних асоціацій у свідомості мовця. Переносно вжиті такого типу відносні прикметники втрачають свою денотативну співвіднесеність, входячи в синонімічні зв’язки із власне якісними прикметниками, напр.: *оленяча хода* – прудка хода, *оксамитні губи* – ніжні, м’які губи, *оранжерейне життя* – легке, безтурботне життя, *поросячі вії* – некрасиві вії. Контекстуально вжиті, такі лексичні одиниці набувають характерних для якісних прикметників оцінно-експресивних значень.

Так звані відносні прикметники як предикатні знаки, що за відповідних умов спроможні актуалізувати свою пропозитивну семантику, у відповідному контексті реалізують різні значення. Так, прикметник *липовий*, сполучаючись з іменниками різних груп, реалізує семантику матеріалу, з якого виготовлено предмет (*липовий мед* (відвар)), значення видільності (класифікації) предмета на основі зіставлення з класом однорідних (*липове* (не вербове) *дерево*), специфічне атрибутивно-просторове значення (*липовий шлях / алея*). Пор. також власне переносне вживання: *липовий документ (довідка)* – “несправжній, фальшивий”. Семантика цільового (обставинного) призначення простежується у таких словосполученнях: *сердечні краплі* (краплі від серця), *зубна щітка* (щітка для зубів), *весільна фата* – фата для весілля (нареченої), *чоловічі костюми* – костюми для чоловіків тощо. Похідні (відносні) прикметники імпліцитно представляють у відповідних словосполученнях також причиново-наслідкове значення: *святковий обід, весільна подорож, випускний вечір, зубний біль, дощові озера*. “Семантизація” такого типу ад’єктивів має своїм джерелом формально-граматично розгорнуту структуру – складнопідрядне речення. Напр.: *Озера утворилися внаслідок того, що випав дощ > Озера після (внаслідок) дощу > дощові озера*.

Локально-просторове значення пов’язується із тими відносними прикметниками, які є дериватами іменників-номінацій топонімічних, географічних понять (*північний вітер, київський поїзд, столичний гість*). Темпоральне значення наявне у семантичній структурі тих відносних прикметників, що мотивовані субстантивами-номінаціями, пов’язаними з часовою наступністю (доби, пори року тощо): *весняний дощ, ранкова прохолода, квіткове сонце*. Зазначеного типу похідні ад’єктивні одиниці, як і т. зв. присвійні прикметники (*мамин, батьків, синів, дідусів*), орієнтовані на дескрипцію об’єктів за допомогою найбільш загальної мотивації твірною основою. Через це у відносних (у широкому розумінні) прикметниках на основі різноаспектних зв’язків і відношень потенційно закладена можливість вираження такої кількості значень, що, на думку О.А.Земської, “в принципі не піддається точному вичисленню” [2, 152].

Процес лексичної номінації у сфері похідних слів становить собою акт взаємодії двох ономасіологічних компонентів: базису і ознаки, репрезентованих морфологічною структурою відповідного деривата. Ономасіологічним базисом похідної лексеми виступає понятійна категорія, яка фіксує його належність до певного класу предметів, ознак чи дій, а ономасіологічною ознакою – та змінна основа похідного найменування, що уточнює, характеризує базис, тобто дає, – як зазначає О.С.Кубрякова, – можливість відрізнити деривати, утворені за однією ж схемою з участю одного і того ж базису [5, 59]. Так, наприклад, у відсубстантивних дериватах *піщанистий, глинистий, землистий*, основа яких двокомпонентна, ономасіологічним базисом, що вказує на родові поняття, виступав словотвірний формант – суфікс *-ист-*, а змінним компонентом, конкретизуючим значення базису, є відповідна коренева морфема як носій лексичного значення відповідної лексичної одиниці. Словотвірне значення такого типу дериватів, що є власне

структурним (загальним), на відміну від деталізованого, конкретного лексичного значення, можливо експлікувати перифразою у формі складнопідрядного речення. Відповідно вказівний займенник (“*той*”) виступає у ролі головної частини (означуваної), тобто у функції ономасіологічного базису, а підрядна частина перифрази-речення – у функції ономасіологічної ознаки. Наприклад, похідний якісний прикметник “*плечистий*” витлумачується “той, що характеризується певною ознакою щодо мотивуючого слова”.

Певна річ, транспозиція вихідних лексичних одиниць до класу ад’єктивних одиниць супроводжується додатковими семантичними “прирошеннями” до значення твірних основ. Результатом творення якісних похідних прикметників є, нарешті, поява у мовній системі слів, що найменують ознаки, властивості, якості безвідносно до інших явищ, тобто створення слів, що позначають, так би мовити, внутрішньо зумовлені властивості. І саме лексична деривація засвідчує суттєві семантичні зрушення, додаткові смисли в лексичній структурі похідної одиниці, які повністю не впливають із суми значень її конститuentів.

Конструктивною властивістю похідного слова, як видно, виступає його фразеологічність, чи ідіоматичність, що, на думку І.С.Улуханова [9], є наслідком тих природних асоціацій, які виникають у мовців у зв’язку з мотивуючим словом, точніше, у зв’язку із предметами і явищами реальної дійсності, позначуваних мотивуючими словами. Так, основою для формування власне якісних значень похідних ад’єктивів виступає встановлення в ході дериваційних процесів таких типів зв’язків між ономасіологічним базисом і ономасіологічною ознакою, як ідіоматичне (новосформоване) значення подібності (*бочкуватий, жолобчастий, зміїстий*), характеризуючої ознаки (*носатий, губатий*), характеристичної за структурою, вмістом (*піскуватий, глеюватий*), власне якісної характеристичної (*материнський* (вчинок, посмішка)), за схожістю (*трав’янистий, дерев’янистий*). Пор. також різні типи модифікації у сфері відад’єктивних прикметників: інтенсивність вияву ознаки (*темнуватий*), суб’єктивно-оцінна ознака (*молоденький, білісінський*) тощо.

Семантика власне відносних прикметників синтаксичних дериватів – таких лексичних одиниць, які реалізують своє вторинне (переносне) значення виключно в контексті, – більш прозора. Такі ад’єктиви сформовані на відношенні темпоральності (*надвечірній, передранковий*), локативності (*придніпрянський*), посесивності (*сестрин, невістчин*), фінальності (*дитячий, жіночий*). Номінативна відмінність якісних і відносних ад’єктивів-дериватів прямо співвідносна із встановленням різних типів зв’язків між ономасіологічним базисом і ономасіологічною ознакою.

Методика семантико-словотвірного аналізу забезпечує можливість об’єктивної інформації про денотативно-сигніфікативну сутність класу ад’єктивних одиниць, які формують своєрідну за змістом підсистему мовних знаків, відмінних від інших, оскільки вони існують невіддільно від предметних явищ. Функціонування похідних прикметників, що за своїм змістом спеціалізовані для експлікації власне якісного значення, і тих, що за смислом близькі до мотивуючих їх твірних основ (т. зв. синтаксичних дериватів), які позначають ознаку на основі зв’язку, відношення між предметами, явищами навколишнього світу, тобто власне характеризуючи ознаку, забезпечує єдність і цілісність всього класу прикметників.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 151 с.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 301 с.
3. Кочерган М.П. Лексична сполучуваність і семна структура слова // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 25-32.
4. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 99-146.
5. Кубрякова В.С. Части речи в ономасіологическом освещении. – М.; Наука, 1978. – 115 с.
6. Лукьянов И.Ф. Сущность категории “свойство” (значение для исследования проблемы отражения). – М.: Мысль, 1982. – 142 с.
7. Панов В.Г. Чувственное, рациональное, опыт. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 256 с.
8. Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 147-187.
9. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. (Виды номинации). – М.: Наука, 1977. – С. 5-85.
10. Уфимцева А.А. Семантика слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 5-80.

Анотація. У статті досліджується проблема, пов'язана із ономазіологічним статусом похідних ад'єктивів, сформованих на основі різних твірних, їх денотативно-сигніфікативною сутністю мовного вираження.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, дериваційна база, ад'єктивна семантика.

Summary. The article deals with the problem connected with the onomasiological status of the derived adjectives formed on the basis of different generants, their denotative-significative nature of language expressions.

Key words: denotatum, signification, derivation basis, adjective semantics.

УДК 81'1-16+81' 373.2+81' 373.21

Шевчук Л.М.

ЕТАПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗМІСТУ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ

Функціонування імпліцитної інформації в текстах вербальної комунікації зумовлює потребу її адекватної інтерпретації. Ця проблематика отримує своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Л. Безугла, В. Дем'янков, В. Лукін та ін.). Розмаїття намагань схематизації процесів розуміння викликано багатоаспектністю цього питання. Дослідження його у кожній новій науковій парадигмі не вичерпує його сутності, а лише висвітлює нові грані й перспективи вивчення, що є свідченням актуальності вибору теми. Метою дослідження є спроба виділення етапів інтерпретації як процесу встановлення змісту мовленнєвих дій та з'ясування ролі різних типів імпліцитної інформації на кожному з етапів.

Учені розрізняють дві протилежні форми вираження думки: експліцитну та імпліцитну. Однак жодну з них не можна визнати домінують, оскільки вони постійно взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну в процесі формування загального змісту висловлення або, за термінологією В. Дем'янка, актуалізованого мовленнєвого значення в межах певної ситуації інтерпретування. Для позначення згаданого процесу ми використовуємо термін "інтерпретація" як "когнітивний процес та одночасно результат у встановленні змісту мовленнєвих і/або не мовленнєвих дій" [2, 10]. Саме так мовознавець звертає увагу на багатозначність зазначеного терміну. Інтерпретаційній діяльності притаманний зворотній зв'язок з проміжною (локальною) та глобальною метою інтерпретатора, причому останній не завжди може бути впевненим у цілеспрямованості дій у автора мовлення. Відповідно, інтерпретація полягає "у встановленні та/чи підтриманні гармонії в світі інтерпретатора: в усвідомленні особливостей контексту мовлення та в зануренні результатів такого усвідомлення у простір внутрішнього світу інтерпретатора" [2, 10]. Оцінюючи значення інтерпретації, В. Дем'янков називає її мистецтвом розуміти інших, розглядає як елемент гарного виховання і ставить поряд з умінням тримати себе у суспільстві та правильно висловлювати свої думки [3, 27]. У комунікації, на думку В. Лукіна, інтерпретація дає змогу "позбутися конфлікту між формою та змістом, узгодити їх між собою і тим самим пояснити, чому саме такий зміст потребує для себе такої форми тексту" [5, 132].

Основними критеріями інтерпретації є: а) мовна, комунікативна, культурна компетенція, б) інтенційність і стратегічність інтерпретатора, в) програма адресованості адресата, що передбачає спрямованість повідомлення чи тексту на відповідного адресата, г) ступінь свободи змісту, закладеного у вербальній формі, який визначає межу вільно-варіативної інтерпретації [7, 531].

Інтерпретацію здійснюють за допомогою широкого класу когнітивних операцій, в ході яких слухачеві, позбавленому безпосереднього доступу до процесів породження мовлення в голові мовця, доводиться додумувати за нього, використовуючи нові знання (сприйняті тексти) з наявними (що збережені в концептуальній системі індивідів). Такі вивідні знання ми, вслід за М.Макаровим, називатимемо інференціями [6, 124]. Він, розвиваючи концепцію Г.Грайса, розрізняє два класи інференцій: формально-логічні та ймовірно-індуктивні. Характерною ознакою їх розмежування, на думку дослідника, є можливість/неможливість усунення вивідних знань під дією контексту.

За прийнятою у нашому дослідженні схемою у формуванні змісту беруть участь експліцитний зміст мовних одиниць, що складає висловлення, та елементи когнітивного середовища комунікантів. Когнітивне середовище разом з мовним рівнем, мотиваційно-прагматичним,